

Overtagelse af de tyske østprovinser

Polske tropper kom som en del af den Røde Hær ind i de østlige tyske provinser. Den tyske befolkning var værgeløst udsat for overgreb fra de røde soldater; mord, voldtægter og plyndringer hørte til dagligdagen. De nye polske myndigheder begyndte at fordrive den tyske befolkning mod vest. Ledelsen i Warszawa ønskede at skabe fuldbyrdede kendsgerninger forud for sejrsmagternes beslutning om den polske vestgrænse. De tyskere, som i første omgang var blevet tilbage, var fuldstændig retsløse, de blev eksproprieret. En del blev sendt i arbejdslejre, hvor de omkom.

De polske myndigheder kopierede de undertrykkelsesmetoder, som de tyske besættere tidligere havde anvendt i Polen, om end i væsentlig mindre målestok. Og der var hverken tilintetgørelseslejre eller statsligt organiserede massemord eller massehenrettelser. Den store masse af tyskere, som blev fordrevet eller tvangsflyttet fra Polen, var gamle, kvinder og børn. En del overlevede ikke transporterne og marcherne mod vest. En anden del af tyskerne blev deporteret til Sovjetunionen.

Opbygning af den polske forvaltning

For den tyske befolkning betød den Røde Hærs fremmarch begyndelsen på en tid med frygt, elendighed og kaos. Efter de kæmpende tropper kom enheder, som havde lov til at plyndre, og som skulle anrette størst mulige ødelæggelser. De røde soldater, som i overvejende grad stammede fra jævne familier i provinsen, skulle nemlig ikke opleve, at byerne og landsbyerne i det Tyske Rige havde en væsentlig højere levestandard end i Sovjetunionen, som i henhold til propagandaen skulle være det højest udviklede land. De var af hærens propagandaafdelinger blevet opfordret til at tage hævn for

Aleksander Zawadzki
(1899-1964)

Endnu i dag er gader over hele Śląsk (Schlesien), som er opkaldt efter Zawadzki. Fra 1945 til 1948 var han wojwode i Śląsk og hermed ansvarlig for organiseringen af fordrivelsen og tvangsflytningen af tyskerne. Allerede inden de "Tre Stores" konference i Potsdam, hvor det blev besluttet at placere områderne øst for Oder og Neiße under polsk forvaltning, udstedte han en række dekretter, som fratog tyskerne rettigheder og ejendom.

Zawadzki var en typisk kadrekommunist; under krigen var han blevet skolet i USSR. Han var først *politruk* (politisk officer) ved en partisanenhed, dernæst allerede med rang af general stedfortrædende propagandachef. I begyndelsen af halvtredserne, på højdepunktet for stalinismen i Polen, blev han først vicepremierminister og derpå som formand for statsrådet endog statsoverhoved for folkerepublikken..

de forbrydelser, som tyskerne havde begået i Sovjetunionen, for millioner af dræbte civile, for krigsfanger, der var døde af sult, for ødelæggelse af byer og for tilintetgørelse af hele egne gennem den "brændte jords" taktik.

Hverken den tyske befolkning eller Kremles amerikanske og britiske forbundsfæller vidste, at Stalin for længst havde truffet beslutning om fremtiden for de tyske områder øst for Oder og Neiße inklusive Stettin: De skulle blive polske. Moskva havde den 26. juli 1944 indgået en hemmelig aftale om dette med den provisoriske polske regering, som frem for alt bestod af polske kommunister, der var blevet skolet i Moskva.¹

Derfor overdrog den sovjetiske militærkommandantur fra marts 1945 officielt Schlesien, Pommern, Danzig og Østpreussens sydlige del til de polske myndigheder. Den nordlige del af Østpreussen blev derimod erklæret for sovjetisk territorium. USSR's statslige forsvarskomité, hvis formand var ingen ringere end Stalin, havde inden da formelt opfordret den provisoriske regering til at opbygge en egen forvaltning i de områder, som var blevet erobret af den Røde Hær.

Hermed pressede den sovjetiske regering polakkerne til at skynde sig. De vestallierede betragtede nemlig Moskvas politik med stigende mistro. I parlamenterne i London og Washington begyndte en diskussion om Jaltakonferencens beslutninger, ifølge hvilke alle østcentral- og sydøsteuropæiske stater, inklusive den sovjetiske besættelseszone i Tyskland, skulle være underlagt Moskvas kontrol.

Fuldbyrdede kendsgerninger Den polske forvaltning var imidlertid fortsat afhængig af de sovjetiske militærkommandører og kunne ikke trumfe sin egen vilje igennem i stridsspørgsmål. Władysław Gomułka, lederen af de polske kommunister, udgav ved et møde med partiaktivister parolen om, at der skulle skabes ”fuldbyrdede kendsgerninger”; ”tyske førkrigsterritorier” skulle hurtigst muligt inkorporeres.² Til de første foranstaltninger hørte udskiftning af tyske stednavne og vejskilte med polske.

For ledelsen i Warszawa var opstilling af politienheder et prioriteret anliggende; disse blev efter sovjetisk forbillede benævnt ”*miliz*”. Medlemmer af militsen blev fra begyndelsen af også indsat som den kommunistiske ledelses kamptropper mod politiske konkurrenter. I begyndelsen ansatte militsofficerer frivillige på tilfældig basis, herunder mange tidligere tvangsarbejdere. I de områder, som ifølge Gomułka hurtigst muligt skulle integreres i Polen, fik militsmedlemmerne i vidtgående omfang frie hænder over for den derboende tyske befolkning, som per dekret fik frataget alle rettigheder.

Talrige øjenvidner berettede senere om forbrydelser, som netop blev begået af den kommunistisk kontrollerede milits, men ikke retsforfulgt. Meget alvorlige forbrydelser som rovmord og drab var på ingen måde sjældne, lige så lidt som voldtægter var det. Men frem for alt var militsmedlemmerne frygtet som tyve- og røverbander, således som det fremgår af flere tusind beretninger, som Forbundsministeriet for Fordrevne samlede i 1950'erne.³ I de senere år er der også blevet offentliggjort polske dokumenter, hvori tvangsflyttede fra Øst- og Centralpolen klager over den omfattende kriminalitet inden for egen ordensmagts rækker.

I mange beretninger fra året 1945, som de tyske myndigheder senere offentliggjorde i uddrag, blev den polske milits beskyldt for systematisk at have terroriseret den hjemmehørende befolkning.

Tyskerne var i realiteten retsløse. Militsen beskyttede dem ikke mod overgreb fra bander, og domstolene tog sig ikke af begåede forbrydelser. Der er dokumenteret talrige tilfælde, hvor tyskere, der havde været udsat for overgreb, henvendte sig til den sovjetiske militærkommandantur for at få beskyttelse.

På jagt efter varulve Militsen, polsk militær og enheder af den Røde Hær gennemsøgte de ødelagte byer, landsbyerne og i et vist omfang også skovene på jagt efter ”varulve”^{*} og andre ”hemmelige nazistiske organisationer” såvel som tyvebander.

I nogle områder havde de nydannede regionale myndigheder allerede på eget initiativ eksproprieret tyskerne. Således erklærede *wojwoden* i Śląsk, general Alexander Zawadzki, der residerede i Katowice, allerede den 29. januar 1945, altså endnu før konferencen i Jalta, i en bekendtgørelse samtlige gårde og landbrugsredskaber for den polske stats ejendom.⁴ Med et dekret af 2. marts blev tyskerne i alle de ”generhvervede områder” frataget deres samlede ejendom. Den 6. maj trådte bekendtgørelsen om forladt og opgivet ejendom i kraft, ifølge hvilken flygtninge og fordrevnes ejendom overgik til den polske stats besiddelse.

Zawadzki pålagde jernbanepersonalet ikke at sælge billetter til tyskere.⁵ I en anordning fra myndighederne blev det polakker forbudt at give hånd til tyskere og at sætte sig ved et bord sammen med dem, fordi dette var en skændsel for Polen.⁶

Tyskerne måtte endvidere ikke besidde polske penge. Til at begynde med var rigsmark stadig en parallelvaluta, men i juni 1945 blev den endegyldigt erstattet af złoty. Denne var nu det eneste gyldige betalingsmiddel og måtte kun udbetales til polske statsborgere samt til tyskere, der som fagfolk var tvangsudskrevet til de kommunale virksomheder og industrien. Hermed var områderne øst

* ”Varulve” refererer til en tysk plan for optilling af det, som i dag ville blive kaldt *stay behind*-enheder, - altså enheder, der skulle føre en guerilla bag de fremrykkende allierede styrker. Planen blev af propagandaminister Joseph Goebbels givet det mytologiske navn *Werwolf*. *Werwolf* fik ingen militær betydning, og der synes i det hele taget at herske nogen tvivl om omfanget af *Werwolf*-operationer. Ikke desto mindre jagtede besættelsesmyndigheder formodede ”varulve” – medlemmer af *Werwolf* – i besættelseszoneerne og de annekterede områder, hvilket kun førte til yderligere repressalier mod den tyske befolkning. (o.a.)

for Oder og Neiße reelt blevet annekteret af Polen – endnu inden Potsdamkonferencen var afsluttet.

Utøjlede fordrivelser

Fordrivelsen af de tyskere, som ikke var flygtet for den Røde Hær, stod centralt i ”de fuldbyrdede kendsgerningers politik”, som Gomulka fremskyndede. Hertil kom, at ifølge historikeres vurderinger var omkring en million mennesker vendt tilbage til deres hjemsteder efter kamphandlingernes ophør. Gomulka erklærede; ”Vi må smide dem alle ud, for en stat bygger man på en nation og ikke på mange befolkningsgrupper.”⁷ Edward Ochab, den provisoriske regerings generalbefuldmægtigede for de ”genvundne områder” og en af Gomulkas kampfæller, erklærede: ”Man må overveje, hvorledes man kan smide de tyskere ud, som endnu befinder sig i de genvundne områder. Vi opdeler befolkningen i tre grupper. Den første smider vi under anvendelse af vore tekniske muligheder direkte ud, eller vi driver dem i flokke over på den anden side af Odra og Nysa [de polske navne for Oder og Neiße]. Den anden gruppe består af tyskere, som er beskæftiget på områder i industrien, hvor vi mangler fagfolk, og de bliver her, indtil vi selv råder over de nødvendige tekniske kapaciteter. Den tredje gruppe af tyskere er dem, som er overflødige i byerne, men som vi på grund af mangel på transportmidler ikke kan fjerne; dem flytter vi ud i provinsen, hvor de kan arbejde, indtil situationen er moden til, at vi kan sende dem over Odra.”⁸

Det var i første omgang den sovjetiske militærforvaltning, der bestemte over befolkningens skæbne. Det hemmelige politi NKVD arresterede titusinder af tyske mænd, næsten alle, som overhovedet var blevet tilbage. Der var næppe nogen nazister blandt dem – og hvor det var tilfældet, var de kun af lavere rang. Alle højere NS-funktionærer var rettidigt draget af sted. De fleste af de tilbageblevne havde afvist at flygte mod vest, fordi de forventede, at de ikke ville være i fare. De havde ikke haft poster i det Tredje Rige, og de havde på ingen måde gjort sig skyldige over for polakkerne.

De sovjetiske militærmyndigheder interesserede sig ikke for de arresteredes holdning under NS-herredømmet. Alle tyskere gjaldt tværtimod som "hitlerister". Et aldrig efterforsket antal blev uden nogen form for retsforhandling skudt på stedet som angivelige "hitlerister".

Ifølge tyske beregninger omkom efter 1945 mindst 200.000 tyskere som følge af voldshandlinger i det polske magtområde; det overvældende flertal af disse blev uden tvivl dræbt af sovjetiske soldater og medlemmer af det hemmelige politi. Polske historikere opgør endog tallet af tyskere, som omkom efter kamphandlingerne, til 400.000 for Oder-Neiße-området samt den nordlige del af Østpreussen. Ifølge opgørelsen blev flertallet dræbt af røde soldater eller omkom under strabadserne ved deportationen langt ind i Sovjetunionen.

Officersbordeller og Sibirien Også de polske myndigheder betragtede uden forskel alle tyskere som "fjender af det polske folk", som Gomulka udtrykte det. Erklærede nazi-modstandere, heriblandt kommunister og socialdemokrater, der havde været i koncentrationslejr, blev lige som gejstlige på ingen måde undtaget fra repressionerne.

I flere byer krævede militsen under trussel om den strengeste straf, at alle mænd mellem 17 og 50 år skulle indfinde sig på samlepladser med skiftetøj og levnedsmidler til to uger. De skulle, således lød det, istandsætte ødelagte veje, broer og jernbanestrækninger. Den polske milits gennemsøgte alle huse, hvor der formodedes at være tyskere. Imidlertid blev mændene, herunder også drenge på 14 og gamle mænd på 70, ikke sat til oprydning- og reparationsarbejde i deres hjemegne, men deporteret til Sovjetunionen.⁹

Ifølge beregninger fra Forbundsrepublikkens eksperter blev der i foråret og sommeren 1945 deporteret omkring 520.000 tyskere fra de østlige områder samt fra Danzig og Polen i dets førkrigsgrænser til Sovjetunionen. Mere end en tredjedel, nemlig omkring 185.000, overlevede ikke tvangsarbejdet.¹⁰ Endvidere blev talrige kvinder sendt til den Røde Hærs officersbordeller.

Med støtte fra den Røde Hær indledte de polske myndigheder, i begyndelsen ubemærket af verdensoffentligheden, "tøjlesløse fordri-velser", som vestlige politikere senere skulle udtrykke det. Den hur-

Tyske flygtninge i Oberschlesien i januar 1945 - den originale billedtekst lyder: "I isnende kulde afventer denne familie på en vogn, for sammen med andre beboere fra deres hjemegn at kunne drage i sikkerhed i Vesten."

tige etablering af en forvaltning i områderne øst for Odra og Nysa havde højeste prioritet for partichef Gomulka, og han overtog selv ledelsen af det særligt oprettede "Ministerium for de Genvundne Områder". Flytningsaktionerne, der blev gennemført under tvang og vold, blev efterfølgende legitimeret gennem "Lov og udstødning af fjendtlige elementer fra det polske fællesskab" fra 6. maj 1945.

Spærring af broerne I forsommeren begyndte den systematiske fordrivelse af tyskerne; de fleste måtte forlade deres hjemby i kvæggwaggoner. Toppersonalet gjorde som regel fælles sag med plyndringsfolkene, hvori der også indgik mange medlemmer af den polske milit. ¹¹ Den tyske befolkning blev "i henhold til en anordning fra Republikken Polens regering" opfordret til at forlade "det polske statsområde", selv om der ikke fandtes nogen folkeretlig forpligtende aftale om den polske stats grænser. Videre hed det i de regeringsbefuldsmægtigedes befalinger: "Alle personer, som ikke efterkommer denne opfordring, fjernes med magt."¹² De berørte indbyggere skulle have lov til at medbringe 20 kilo bagage.

Disse foranstaltninger forløb altid efter samme mønster: En trop soldater omringede om natten et hus, beboerne blev for det meste under anvendelse af geværkolber prygllet ud af sengene, udplyndret og måtte til fods begive sig af sted. Tusinder, frem for alt syge og gamle, overlevede ikke fodmarcherne til Oder og Neißé, som ofte varede mange dage. En fordreven bondekone berettede, at en opstadset polsk pige med grydelåg havde slået takten til hendes trøstesløse march.¹³

Mange flygtninge blev, når de var nået til Oder eller Neißé, af polske soldater tvunget til at underskrive en erklæring med følgende indhold:

1. Vi rejser frivilligt.
2. Vi har ingen krav på den polske stat.
3. Vi lover aldrig at vende tilbage.¹⁴

Mens titusinder drog mod vest under ledsagelse af polske soldater og militsmedlemmer, forsøgte tusinder at vende tilbage til deres hjemsteder i modsat retning. Først i juni 1945 spærrede polske soldater samtlige broer over Oder og Neißé for hjemvendende. Gomulka havde inden da advaret om, at ”tyskernes tilbagevenden” udgjorde en trussel mod de allieredes aftaler. Ledelsen i Warszawa beordrede derfor fem divisioner af den netop opstillede, nye polske hær til Odra og Nysa. I en beretning hedder det: ”Mens kolonnerne med retning mod Schlesien endnu kørte ud ad vejene med højt belæssede vogne og fulde af håb om snart at kunne begynde på ny i hjemstavnen, kom der fra Schlesien et trøstesløst tog af udviste, nedslåede og forsultne mennesker, som slæbte sig ud ad vejene. På små vogne og barnevogne trak og skubbete de deres sølle bagage. Jeg så et hestekøretøj uden heste, foran hvilket der var spændt seks børn, og som en gravid kvinde skubbete bagpå. [...] Og hele tiden råbte de uden håb til dem, der var på vej mod Schlesien: ’Vend om! Polakken tager alt fra jer. Han vil udplyndre jer lige som os.’”¹⁵

En præst i Görlitz noterede i sin dagbog: ”De strømme af hjemvendende flygtninge, som bølger mod øst, bliver fra i dag af standset af svært bevæbnede kommandoer. I hundrede- og tusindvis står de dér med deres forspændte køretøjer.”¹⁶

Ordnet og human Men hermed var problemet med ”aftyskningen af de genvundne områder”, som det hed i de officielle skrivelser, på ingen måde løst for de polske myndigheder. For dels var det lykkedes for en del af flygtningene at vende hjem, inden Oder-broerne blev spærret, dels var størstedelen af befolkningen blevet tilbage. Ifølge beregninger fra tyske historikere befandt der sig i sommeren 1945 mere end fem millioner tyskere øst for Oder og Neiße, altså halvdelen af indbyggerne fra før krigen, men overvejende kvinder, børn og gamle. For næsten alle mænd var faldet, befandt sig i krigsfangenskab eller var blevet deporteret til Sovjetunionen.¹⁷ Alene i det i vidt omfang ødelagte Breslau levede der atter 300.000 mennesker.¹⁸

Det var netop antallet af tyskere, som var forblevet øst for Oder og Neiße, der blev et af de stridspunkter mellem Churchill og Stalin, som der ikke kunne opnås enighed om. Ikke desto mindre besluttede sejrsmagterne, at tvangsflytningerne i første omgang skulle udsættes, indtil det Allierede Kontrolråd havde udarbejdet en genhusningsplan, som skulle forhindre det værste kaos. I Potsdam-protokollen hed det eksplicit, at aktionerne skulle gennemføres på en ”ordnet og human måde”.

De polske myndigheder overholdt imidlertid ikke dette påbud: Efter en kort afbrydelse kørte deportationstogene atter, og kolonnerne af fordrevne drog atter mod vest. Planen, der forudså flytning af to millioner tyskere fra Odra-Nysa-Omåderne til den britiske zone og yderligere 1,5 millioner til den sovjetiske zone, blev fremlagt i november 1945 – på det tidspunkt havde det polske militær og militsen allerede stort set opfyldt Stalins mål.

Retsløshed og tvangsarbejde

Tyskerne måtte til enhver tid regne med mishandlinger fra røde soldater eller polske militsfolk. I mange tyskeres opfattelse opførte polakkerne sig mere brutalt og grusomt mod dem end russerne, selvom disse i især de første dage efter erobringen af områderne vilkårligt havde skudt civile.¹⁹ Russerne blev ganske vist anset for at

være uberegnelige, men kunne også vise sig overraskende hjælpsomme, hvis det gjaldt om at hjælpe små børn. Der foreligger dog også beretninger fra tyskere, som regelmæssigt fik levnedsmiddelpakker fra polakker, og som endog blev skjult af polakker.²⁰

Militsen havde til opgave at fratage tyskerne ønsket om at forblive i deres hjemegn, og i overensstemmelse hermed gennemførte de ”sikkerhedsforanstaltninger mod folkeforrædere”. Hertil hørte vilkårlige arrestationer; de tilbageholdte havde ingen indsigelsesret. Fængslerne i det samlede område, som nu blev kontrolleret af den Røde Hær og den polske milits, var overfyldte. Således var der i et fængsel i Wrocław (Breslau), som tidligere havde modtaget 500 indsatte, anbragt omkring 8.000 tyskere. I en beretning hedder det: ”Vi var stuvet sammen som dyr. I løbet af de seks uger var der ikke en dråbe vand til at vaske sig med og intet lys. Om natten kunne man ikke lukke et øje på grund af utøj. Til forrettelse af vores nødtørft var der i hvert rum en gammel spand, hvis indhold udsendte en frygtelig stank. Halvvoksne knægte fra militsen gjorde det til en daglig fornøjelse at plage de arme fanger, slå dem, sparke dem og jage dem med hunde.”²¹

Cellerne blev ikke opvarmet om vinteren, og en tynd bygsuppe var det eneste daglige måltid. Størstedelen af fangerne døde af svækkelse eller af sygdomme, som ikke blev behandlet. Flugt fra fængsler og interneringslejre var underlagt dødsstraf, og det gjaldt også for bortskaffelse af formueværdier.

Angreb og ydmygelser En række dekreter og love fratog tyskerne ikke blot deres ejendom, men også deres borgerlige rettigheder. Mange steder bestemte myndighederne, at tyskerne skulle kunne kendes på afstand: Ligesom de polske tvangsarbejdere havde måttet bære et stort påsyet P, skulle tyskerne anlægge et hvidt armbind med et stort N (for *Niemiec* – tysker). Mange polske militschefer lod med kridt tegne et stort hagekors på ryggen af de tyskere, de udtog til tvangsarbejde. De således mærkede mennesker var ifølge talrige beretninger udsat for angreb og ydmygelser på gaden.

Tyskerne måtte på forlangende rømme deres huse og boliger, som per dekret var overgået til den polske stats ejendom. Nyankomne fra Polen kunne efter eget forgodtbefindende sætte de tyskere, som

endnu boede inden for deres egne fire vægge, på gaden, hvis de syntes om deres bolig. De udsatte måtte enten flytte ind hos andre tyskere, indrette sig i forfaldne boliger, i kældre eller på lofter, som blev anset for uanvendelige til polakker, eller endog søge tilflugt i ruiner for i det mindste at have tag over hovedet.

I flere byer måtte tyskerne flytte til særligt udpegede gader; disse kvarterer blev af myndighederne betegnet ”tysker-ghettoer“. I Wrocław var en hel bydel forudset til ghetto; planerne var allerede udarbejdet, og militsen var begyndt at ”rense” de øvrige bykvarterer for tyskere. Men Gomulka standsede dette projekt. Ledelsen i Warszawa stræbte nemlig efter en hurtig fordrivelse af tyskerne fra Wrocław for hurtigst muligt at give byen en polsk karakter.²²

Ruiner og ghettoer Også sult skulle drive tyskerne ud af landet, og i den forbindelse tog myndighederne det med i købet, at de svageste omkom. I mange byer var levnedsmiddelrationerne tre gange så store for polakker som for tyskere, i det mindste på papiret. For tyskerne måtte nemlig stille sig op i enden af køen på fordelingsstederne og måtte ofte gå tomhændet derfra. I mange områder fik de overhovedet ingen levnedsmiddelkort og var altså henvist til at tigge og til naboers godgørenhed. Den officielt dokumenterede høje dødelighed blandt tyskerne kunne først og fremmest henføres til underernæring.²³ Tilfælde af tyfus var også stigende.

De katastrofale hygiejniske forhold i de ødelagte byer førte til udbrud af epidemier, især blandt de dårligt ernærede tyskere. Plettyfus, dysenteri og difteritis bredte sig, og især gamle mennesker og småbørn døde. Hos kvinderne var kønssygdomme udbredte som følge af sovjetsoldaternes voldtægter.²⁴ De få fungerende sygestationer måtte kun udlevere gratis medicin til polakker.

De tilbageblevne tyskere måtte sælge resten af de ejendele, som de indtil da havde kunnet redde, for at overleve. Mange tiggede, og ikke så få kvinder følte sig tvunget til prostitution for at få levnedsmidler. Enhver polak havde ret til at påtvinge tyskere ubetalt arbejde. Mange steder måtte kvinder og gamle rydde ruiner af vejen.